

Zorgzaam bestaan

De verpleegvisie van
J.A. van den Brink-Tjebbes

Bart Cusveller

Eburon
Utrecht 2025

ISBN 978-94-6301-566-0

Uitgeverij Eburon
Vredenburg 40
3511 BD Utrecht
info@eburon.nl / www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textctera, Den Haag

Interview door Albert-Jan Regterschot met toestemming overgenomen uit Reformatorisch Dagblad, 9 mei 2014.

Beeld door Henk Visscher met toestemming overgenomen van Reformatorisch Dagblad.

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van Stichting Publicaties voor Verpleegkundigen en Verzorgenden en van de Stichting Zuster Vernède.

© 2025 Bart Cusveller. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

INHOUD

WOORD VOORAF	7
HONDERD JAAR J.A. VAN DEN BRINK-TJEBBES	11
Inleiding	
HOOFDSTUK 1	
VRAGEN DIE DE WETENSCHAP NIET KAN BEANTWOORDEN	17
De theorie van de verpleegkunde naar haar aard en functie <i>revisited</i>	
HOOFDSTUK 2	
OM WAARACHTIG MENSELIJK TE KUNNEN BESTAAN	37
De grondslag van <i>Verpleging naar de maat</i>	
HOOFDSTUK 3	
INTEGER EN ZORGVULDIG VERPLEGEN	69
De kern van <i>Verpleging naar de maat</i>	
HOOFDSTUK 4	
EEN VOLSTREKT ANDERE DENKWERELD	93
Intermezzo: discussie met Ger Brouns en George Evers in TVZ	
HOOFDSTUK 5	
TEGEN ALLE VERLEIDINGEN EN VALKUILEN IN	107
Eigenstandigheid en samenwerking in <i>Verplegen in verbondenheid</i>	
WE KUNNEN NIET MEER DOEN WAT WE BELOOFD HEBBEN	135
Nabeschouwing	

VERPLEEGKUNDIGE VOOR HET LEVEN	145
Interview met Bien van den Brink-Tjebbes	
LITERATUUR	151

WOORD VOORAF

De verpleegkunde in Nederland stond in de jaren '70 van de vorige eeuw op een kruispunt. In deze periode, waarin Bien van den Brink-Tjebbes haar eerste werk publiceerde in de vorm van haar doctoraalscriptie, worstelde de beroepsgroep met vragen over haar identiteit en autonomie. In Angelsaksische landen dachten pioniers als Virginia Henderson, Dorothea Orem en Martha Rogers al diepgaand na over de theoretische grondslagen van de verpleegkunde. In Nederland was dat denken nog nauwelijks ontwikkeld.

De verpleegkundige opleiding in ons land was destijds sterk technisch van aard en vond grotendeels plaats in zorginstellingen, onder het toezicht van artsen. Verpleegkundigen werkten wettelijk als de 'verlengde arm' van de dokter. Tegelijkertijd namen andere beroepsgroepen geleidelijk taken over die ooit tot het domein van de verpleegkundige behoorden. Denk daarbij aan maatschappelijk werkers, fysiotherapeuten en diëtisten. Dit riep fundamentele vragen op: Wat was de eigen verantwoordelijkheid van de verpleegkundige? Welke kennis vormde de kern van het vak? En wat maakte de verpleegkunde uniek?

Bien van den Brink-Tjebbes was een van de eerste Nederlandse denkers die deze vragen onder woorden bracht. Ze gaf waarde aan het aspect dat tot dan toe grotendeels onzichtbaar was: het zorgen, het 'er zijn'. Ze liet zien dat dat meer was dan een serie fysieke handelingen of technische interventies. Zorg ging verder dan een washandje over het voorhoofd, het had een veel diepere betekenis. Zij beschreef het zorgen binnen de specifieke Nederlandse context waarin het zich had ontwikkeld. Hiermee droeg zij niet alleen bij aan de ontwikkeling van de Nederlandse verpleegkunde, maar gaf zij de beroepsgroep ook een eigen identiteit, met een nadruk op zorg in plaats van de, in haar ogen, meer medisch georiënteerde handelingen.

Deze visie bleef niet onopgemerkt bij verpleegkundig leiders. Joukje von Nordheim, inspecteur bij het Ministerie van Volksgezondheid, nodigde Van den Brink-Tjebbes uit om deel te nemen aan de werkgroep 'Universitaire verpleegkunde'. Daar werd haar denken gezien als een manier om te onderbouwen dat de verpleegkunde een professie was, met een eigen kennisbasis en een plaats binnen de Nederlandse academie. Vanuit diverse invloedrijke functies drukte zij een belangrijk stempel op het vroege nadenken over de verplegingswetenschap in Nederland.

Toch ondervond zij ook weerstand. Zoals Cusveller in dit werk uiteenzet, was Van den Brink-Tjebbes eigenzinnig en uiterst precies in haar formuleringen. Haar antropologische blik week af van de gangbare benadering binnen de gezondheidswetenschappen, en met name de medische wereld. Binnen de eerdergenoemde werkgroep werd haar werk soms als 'te algemeen', 'vaag' en impliciet als 'onwetenschappelijk' bestempeld. Van den Brink-Tjebbes was zich echter bewust dat de verpleegkunde, en vooral het zorgen, nooit de erkenning zou krijgen die het verdiende als het zich volledig zou conformeren aan de medische logica. Om dit te doorbreken, waren nieuwe denkwijzen nodig. Die rijkte zij de verpleegkunde gedurende haar lange carrière aan. Haar inzichten werden toegepast in opleidingen voor verpleegkundigen en verzorgenden. Desondanks verdween haar naam en gedachtegoed relatief snel uit het zicht, onder andere door het ogenschijnlijk grote gat tussen haar theoretische benaderingen en de empirisch georiënteerde verpleegkundige praktijk. Een lot dat overigens ook veel van haar Engelstalige collega's ten deel viel.

Wanneer ik studenten in de verpleegkunde vandaag de dag vraag naar theoretici uit binnen- en buitenland, staren ze me vaak vragend aan. Een gemiste kans. Zoals verpleegkundig onderzoeker Sally Thorne al opmerkte, ligt de nadruk in de huidige verpleegkunde en verpleegkundig onderzoek sterk op handelen en interventies, terwijl reflectie op wat de verpleegkunde precies is en waarom juist verpleegkundigen doen wat ze doen, steeds verder naar de achtergrond verdwijnt (Thorne 2016). Dit terwijl de samenleving juist schreeuwt om specifieke verpleegkundige expertise.

Pieterbas Lalleman stelde recent de vraag of het misschien tijd is voor een ‘Tjebbes-revival’ (Lalleman 2023). Met het werk van Cusveller kunnen we deze revival daadwerkelijk vormgeven. Door opnieuw aandacht te besteden aan het denken van Van den Brink-Tjebbes, kunnen we bouwen aan een sterkere verpleegkundige identiteit en een betere zorg voor vandaag en de toekomst.

Hugo Schalkwijk

Conservator, Museum voor de verpleegkunde, Verpleegkundigen & Verzorgenden Nederland

Onderzoeker, lectoraat Persoonsgerichtheid in een ouder wordende samenleving, Fontys Hogeschool

HONDERD JAAR J.A. VAN DEN BRINK-TJEBBES

Inleiding

INTRODUCTIE

“Van den Brink-Tjebbes is misschien wel de meest oorspronkelijke denker over verplegen in het Nederlandse taalgebied. Daarom is het jammer dat de discussie over haar opvattingen nooit goed op gang gekomen is”. Zo schrijft Peter Blokhuis, toen directeur van de HBO-V in Ede, begin deze eeuw (Blokhuis 2000, 216). Ik ben het met hem eens. Van den Brink pleitte al vroeg voor theorievorming in de verpleegkunde als onderbouwing van professioneel handelen. Zij ontwikkelde als eerste in Nederland een inhoudelijk gemotiveerde en concreet uitgewerkte visie op de verpleegkunde. Met haar artikelen, rapporten en boeken was zij van grote invloed op generaties van verpleegkundigen en verzorgenden in Nederland (Duivesteijn 2016, 254). In de generatie waarin zij zelf actief was, kwam er soms reactie op haar werk (Brouns & Evers 1982a, 1982b, 1983) en soms navolging (Van Daalen 1995). Maar inderdaad heeft er weinig *receptie* plaatsgevonden van wat zij meende te zien en te willen zeggen (vgl. Cusveller 1994, 73-77). Haar werk is lang niet altijd goed begrepen, laat staan gewaardeerd, met name in de academische wereld. Van lieverlee werd zij volgens sommigen “gemarginaliseerd” en zelfs “doodgezwegen” (Duivesteijn 2016, 26, 181, 184).

In 2024 was het honderd jaar geleden dat Bien Tjebbes werd geboren. Een goede aanleiding om te vragen wat deze oorspronkelijke denker over verplegen heeft gezien en gezegd. Waarom? Onderwerpen die zij aan de orde stelde, zoals de betekenis van wetenschap, beroepsidentiteit en beroepsvorming blijven praktijk, onderwijs en onderzoek in de verpleegkunde bezighouden. Denk aan verpleegkundig thema's als leiderschap,

zeggenschap en regie.¹ Haar voornaamste zorg was dat de verpleegkundige die niet kan aangeven wat de eigenheid van haar beroep is, kans loopt het watje van de zorgverlening te worden. Misschien applaus, maar geen stem. Van den Brink heeft echter een tamelijk precies antwoord op de vraag wat de kern van het verpleegkundig beroep is. Het zit alleen tamelijk diep verstoppt in het begrippenkader dat zij ontwikkelde voor theorie en praktijk van de verpleegkunde. Daardoor is uit het zicht geraakt wat haar denken voor zulke topics actueel en behulpzaam maakt.

OPZET

Zodoende lijkt een serieuze interpretatie van haar werk de moeite waard. Allereerst: waar was zij op uit? Dit boek heeft om te beginnen een informatief karakter, zonder de pretentie van volledigheid. Nu valt al snel op dat zij zich nogal eigenzinnig uitdrukte. Volgens Lalleman volgt zij “niet een *logic of explanation* maar een *logic of exploration*” (Lalleman 2023, 6). Zij presenteert haar werkwijze zelf als een poging tot denken “vanuit een soort inwendige consequentie” (TV, 24, 49), “zo systematisch mogelijk” (1975, 47). Maar, zo geeft ze toe, “Het zal de lezer wellicht al opgevallen zijn dat dit niet leidt tot eenvoudig taalgebruik” (VM, 25). Zij toont zich dan ook bewust van misverstanden over haar begrippenkader (VM, 17). Dat stelt ons om te beginnen voor de taak om haar nog eens aan het woord te laten en haar proza voor een hedendaags publiek en voor hedendaagse discussies toegankelijk te maken.

Intussen is het niet de bedoeling van dit boek om alleen informatief te zijn. Onze interesse is uiteindelijk evaluatief: hoe moeten we de waarde van haar werk begrijpen? Dat hangt mede af van de lezer van nu. In dit boek richt ik me op studenten en docenten, onderzoekers en auteurs in de verpleegkunde, en niet alleen op de theoretisch geïnteresseerde. Van den Brink snijdt onderwerpen aan die bijvoorbeeld betrekking hebben op het

1. Zie bijv. De Vos et al. (2024).

onbehagen over de duurzame draagkracht van verpleegkundigen in ons gezondheidszorgsysteem van vandaag de dag. De verwachtingen en voorwaarden waaronder zij hun werk moeten doen, ervaren velen maar al te vaak als belastend. Sommigen wordt het zelfs te veel om zich als individu en als beroepsgroep te moeten handhaven tussen andere beroepsbeoefenaren en beroepsgroepen. Dat geldt in een mate dat instroom, behoud en uitstroom van gekwalificeerd zorgpersoneel zo langzamerhand een maatschappelijke crisis vormt. Ook Van den Brink nam een onbehagen over de koers van de verpleegkundigen in haar tijd als aanleiding voor haar denkproces (TV, 8-9). Welnu, misschien had zij iets van een vooruitziende blik, die de lezer verder kan helpen. Hoewel het theoretisch geïnteresseerde lezers waarschijnlijk makkelijker zal vallen om haar uiteenzetting te volgen, heeft de thematiek dus een breder belang.

De evaluatieve waarde van dit boek hangt natuurlijk ook af van de auteur. Als docent en onderzoeker op het gebied van ethiek en zingeving in de zorgverlening breng ik een verpleegkundige en filosofische achtergrond met me mee. Ook ben ik enigszins geestverwant met de denkwereld van Van den Brink. Daardoor breng ik ongetwijfeld een bepaalde doorsnede en inkleuring van haar werk naar voren (vgl. Cusveller 2019). Tegelijk bieden juist de inzichten en vaardigheden die mijn achtergrond met zich meebrengen hopelijk de mogelijkheid om haar persoon, haar werk en het vakgebied recht te doen.

Om het *why*, *what* en *how* van haar werk te ontsluiten, volgt hieronder een inhoudelijke reconstructie van haar drie boeken, met een uitzondering. We beginnen met een hoofdstuk over haar eerste publicatie, de doctoraalscriptie *De theorie van de verpleegkunde naar haar aard en functie gedacht* (TV, 1975). Daarin vinden we de probleemstelling van haar denkproces. Dan volgen twee hoofdstukken over haar hoofdwerk *Verpleging naar de maat* (VM, 1989), waarin zij de onderbouwing en uitwerking van haar “optiek” uiteenzet. De inhoudelijke hoofdlijn van haar werk rond ik af met een hoofdstuk over haar laatste publicatie, *Verplegen in verbondenheid* (VV, 1996). Hoewel zij hierin veel van haar eigen begrippenkader laat terugkomen, is haar streven in deze uitgave haar werk gerijpt en toegankelijker te presenteren.

De bedoelde uitzondering is een intermezzo over de discussie die Van den Brink in het vakblad *Tijdschrift voor Ziekenverpleging* (TVZ, 1982) voerde met en Ger Brouns en George Evers. Hierin zien we terug welke polemiek haar werk en persoon opriep. Elk hoofdstuk besluit met een eigen terugblik. Tot slot rond ik de reconstructie van haar werk af met een nabeschouwing over de strekking en actualiteit van haar boeken. Als bijlage is het laatste interview opgenomen dat zij bij leven gaf.

BIOGRAFIE

Tot slot, voor wie weinig van haar weet, Jobina Adriana Tjebbes werd op 28 januari 1924 geboren te Dordrecht. Ze sloot in 1943 haar gymnasium-B opleiding af. Ze wilde aanvankelijk Geneeskunde studeren, maar vanwege de tweede wereldoorlog vond dat geen doorgang. Ze ging als vrijwilliger in het Diaconessenhuis te Naarden werken, waar ze in 1945 met succes de opleiding tot ‘verpleegster’ afsloot. Zij werkte van 1952 tot 1967 als wijk/kraamverpleegkundige en omarmde dit beroep als haar bestemming.

Om de rol van de (wijk)verpleging in de maatschappelijke gezondheidzorg te versterken, koos ze voor een loopbaan bij de toenmalige ‘Geneeskundige Hoofdinspectie van de Volksgezondheid’. Zij beschouwde dat als een artsen- en mannenbolwerk. Om haar werk en positie te verstevigen ging zij in 1969 de doctoraalstudie Andragogiek volgen aan de Universiteit Utrecht. Vier jaar later rondde zij die op vijftigjarige leeftijd met succes af met haar scriptie *De theorie van de verpleegkunde naar haar aard en functie gedacht*.

Dit leidde ertoe dat zij bij de Inspectie in 1977 ‘Stafffunctionaris voor de ontwikkeling van de verpleging’ werd. In die functie betekende ze veel voor de ontwikkeling van de opleiding voor Ziekenverzorgende in het bijzonder en (mede daardoor) voor beleid en opleidingen in de verpleegkunde in het algemeen. Wat later *Verpleging naar de maat* werd, beoogde zij aanvankelijk als academisch proefschrift, maar dit heeft niet zo mogen zijn. In 1989 ging zij met pensioen.

In 1978 trad zij in het huwelijk met Aalt van den Brink,² met wie zij intensief Hebreeuws studeerde. Zij gaf in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw vele gastcolleges en lezingen en werkte mee aan projecten die de invoering van haar visie in onderwijs en praktijk beoogden. Naast haar artikelen en boeken bracht zij in 2010 een DVD uit met videocollege's onder dezelfde titel als haar laatste boek, *Verplegen in verbondenheid*. Dit boek verscheen ook in Engelse vertaling, *Nursing in Commitment*. Zij was tot op hoge leeftijd politiek actief voor de Socialistische Partij. Drs. J.A. van den Brink-Tjebbes overleed op 5 november 2014, 90 jaar oud, en werd begraven vanuit de Protestantse Gemeente in Amersfoort, waarvan zij actief lid was.

Ik ben de volgende personen dankbaar dat zij concepten van dit boek meelazen en van hun reflecties voorzagen: Peter Blokhuis, Joost van Daalen, Hannan van Rooij, René van Leeuwen, Jan Keij en leden van het Neocalvinism Research Institute van de Theologische Universiteit Utrecht. Ik dank uiteraard ook Hugo Schalkwijk van harte, die bereid was in het woord vooraf de historische en actuele betekenis van Van den Brink te belichten. Het resultaat als geheel blijft natuurlijk voor mijn rekening.

2. In 1975 schreef zij haar doctoraalscriptie onder haar geboortenaam, Tjebbes. Omdat zij aan die naam hechtte, bleef zij haar achternaam na haar huwelijk voluit schrijven. Korthedshalve volg ik dit niet altijd.

VRAGEN DIE DE WETENSCHAP NIET KAN BEANTWOORDEN

De theorie van de verpleegkunde naar haar
aard en functie *revisited*

AANLEIDING

Om haar denken over de verpleging uit te werken en te onderbouwen, begint Van den Brink-Tjebbes begin jaren '70 aan de studie Andragogiek. In 1975 publiceert ze haar doctoraalscriptie *De theorie van de verpleegkunde naar haar aard en functie gedacht* (TV).³ Aan het begin stelt zij meteen het 'why' van haar denkwerk aan de orde: "Wat was de achtergrond, de reden van de vragen?" (TV, 23).⁴

We kunnen twee redenen aanwijzen. *Conceptueel* gaat er iets niet goed in de verpleegkunde. "In de inleiding signaleerden wij de uitspraak dat de verpleging is veranderd van een hulpverlening aan de zieke mens op een charitatieve en zelfopofferende basis tot een 'zelfstandig vak'. De verpleegkundigen staan daardoor voor de opdracht zich als beroepsbeoefenaar te handhaven op het terrein van de gezondheidszorg" (TV, 23). De vraag is met andere woorden op welke basis de verpleging zich dan wel als zelfstandig vak kan handhaven. Anders gezegd, op grond waarvan handelt de verpleegkundige als verpleegkundige?

3. TV heeft de secties alleen genummerd (met uitzondering van de eerste). Hier heb ik de indeling aangegeven door de secties kopjes te geven.

4. Met regelmaat heb ik de plaatsing van komma's in de citaten aangepast.